

СЕМАНТЫКА БЕЛАРУСКИХ АКАЗИЯНАЛЬНЫХ АБРАДАЎ, ЗВЯЗАНЫХ З БЫТАВЫМІ СІТУАЦЫЯМІ

М. А. Шатарава, Мінск, Беларусь

Аказіянальныя абрады праводзяцца па неабходнасці або выпадковасці пасля факту здарэння сітуацыі, так сказаць «постфактум», і маюць сваёй мэтай спробу ўздзеяння на яе. Узнікненне бытавых сітуацый, такіх як пажар, капанне калодзежа, будаўніцтва хаты, таксама абумоўлівала правядзенне аказіянальных абрадаў. У дадзеным выпадку неабходна ўдакладненне прычын суаднясення гэтай групы рытуалаў з аказіянальнай абраднасцю. Такімі сітуацыямі былі наступныя:

– пажар. Абрады, накіраваныя супраць узнікнення пажару, або каб спыніць яго пашырэнне, «каб задобрыць агонь», былі звязаныя з сімвалічнай ахвярай агню. У якасці ахвяры выкарыстоўваліся хлеб, малако, асвячонае велікоднае яйка і іншае [4, с. 85]. Ва ўяўленнях людзей сімвалам вогненнай стыхіі былі птушкі, у выглядзе якіх з’яўляліся душы продкаў. З аднаго боку, яны маглі садзейнічаць пашырэнню пажару на іншыя пабудовы, з іншага – іх неабходна было задобрыць, каб яны дапамаглі сваім нашчадкам. У аказіянальных абрадах супраць пажару шырока ўжываліся хрысціянскія царкоўныя тэксты (малітвы, песні) і атрыбуты (абразы, вербныя галінкі, асвячоныя велікодныя яйкі, артас, свянцоная вада). Побач з гэтым у такіх абрадах выкарыстоўваліся магічныя дзеянні, заснаваныя на язычніцкім светаўспрыманні. Лічылася, што для спынення вогненнай стыхіі ёй неабходна даць ахвяру, для гэтага ў агонь кідалі хлеб, гладыш з малаком або малаком тушылі пажар: «Як толькі загарыцца будоўля ад перуна, то яе можна патушыць толькі малаком, а ад вады яна яшчэ гарэй гарыць» [5, с. 8]. У рэлігійных уяўленнях людзей агонь лічыўся жыватворным сродкам; яму, як і дыму, попелу, вугалю, надавалі гаючыя, абарончыя і ачышчальныя ўласцівасці. Аднак пры гэтым агонь быў вельмі небяспечным і абуджаў страх і прымхлівае трапятанне.

Важным момантам у абрадах суцішэння пажару было сімвалічнае агаленне галоўных удзельнікаў абраду: дзяўчына, або жанчына, павінна была распануцца, распусціць валасы і аббегчы тройчы вакол пабудовы з поўным гладышом малака і потым пабегчы на поле, «пасля гэтага полымя не пойдзе ўшыркі, а вузкім слупом стане падымацца ўгару» [4, с. 85]. Вогненная стыхія ва ўяўленнях людзей «патрабавала» ад выканаўцы абраду сімвалічнай чысціні, што выяўлялася ў рытуальным агаленні дзяўчат або жанчын.

– капанне калодзежа. У мэтах забеспячэння чысціні і паўнаты крыніцы праводзяцца абрады, звязаныя з культам вады, з выкарыстаннем магічных дзеянняў з арэхамі, хлебам, авечай воўнай і г. д. [4, с. 140]. Копанне калодзежа – гэта мужчынская справа, а вось выбар месца для яго – жаночая, таму выканаўцамі рытуальных дзеянняў у дадзеным выпадку былі жанчыны. Для правядзення абраду выкарыстоўвалі новы гліняны посуд, якім накрывалі авечую воўну і лусту хлеба. Гэтыя дзеянні выконваліся ў асаблівы («крытычны») час – пасля захаду сонца, а яшчэ да світанку высвятлялі: «На якім месцы паклажа будзе вільгатнейшая, тое месца дасць калодзежу вады больш, і смачнейшай» [4, с. 140]. Ахвяраю воднай стыхіі ў такіх абрадах выступалі своеасаблівыя сімвалы плоднасці – арэхі-спарышы, якія клалі пад зрубы дзеля забеспячэння паўнаводнасці крыніцы.

– будаўніцтва хаты і гаспадарчых памяшканняў. Пры ўзнікненні такой неабходнасці праводзіліся абрады, накіраваныя на забеспячэнне добрага і шчаслівага жыцця людзей у

новай хаце і жывёлы ў хлявах. Чалавек нязменна арыентаваўся на вераванні, звязаныя з выбарам месца для будаўніцтва, матэрыялаў на пабудову хаты, праводзіў абрадавыя дзеянні пад час закладзін, улазін, або уводзін, і іншыя.

Перш за ўсё абрадавыя дзеянні былі абумоўленыя выбарам месца і матэрыялу для будаўніцтва. Выбар месца быў звязаны з асобымі забаронамі: нельга было «ставіць хаты на тым месцы, дзе раней праходзіла дарога», «дзе ўжэ была сядзіба да знішчылася ад хваробы або агню» [5, с. 89], і на іншых месцах, якія былі тым ці іншым шляхам звязаныя з пэўнымі няшчасцямі і нядолямі. Пасля гаспадаром будучай хаты праводзілася swoасаблівая варажба, накіраваная на тое, каб даведацца, ці падыходзіць выбранае месца для будаўніцтва. Дзеля гэтага ён збіраў з чатырох розных палёў камяні і клаў у кутах будучага будынка. У рускай абраднасці замест камянёў выкарыстоўвалася жыта [1, с. 156]. У гэтых абрадавых дзеяннях асаблівае месца займае шанаванне продкаў: «гаспадар кладзе шапку на дол і чытае пацэру з дабаўленнем просьбы да дзядоў – памагчы аблюбаванай сялібе. Калі праз тры дні камяні застануцца некранутымі, сяліба абрана ўдала» [4, с. 134]. З такімі ж мэтамі праводзілі і іншыя дзеянні: на ноч ставілі пасудзіну з мёдам, чакаючы, каб раніцай у ёй з'явіліся мурашы; або чыгунок з павуком, які на добрым месцы пачынаў «ткаць кросна» [3, с. 521]. Такім чынам, выбар месца для хаты адбываецца пры дапамозе звяртання да іншага свету, што назіраецца і на далейшых этапах стварэння новай жыллёвай прасторы. З гэтым звязана і ахвярапрынашэнне, якое эвалюцыяніравала ад жывой ахвяры (пеўня, курыцы) да сімвалічнай, што закладвалася ў чатырох кутах, пазней у якасці ахвяры сталі выкарыстоўваць хлеб, соль, зелле, вяночкі, воўну, грошы, ладан, хвойныя галінкі і іншае. Рытуал ахвярапрынашэння ў такіх абрадах звязаны з асобай дамавіка, які ва ўяўленнях людзей быў увасабленнем продкаў гаспадароў і мог садзейнічаць багаццю і дабрабыту сям'і ў новай хаце. Звычай прынясення ў ахвяру пеўня застаўся ў выглядзе прыгатавання традыцыйнай рытуальнай ежы пры закладзінах. З іншага боку, менавіта пеўню надаваліся асаблівыя здольнасці да зносін з нячыстай сілаю, якая магла ва ўяўленнях людзей пасяліцца ў новай хаце: «калі запусчаны ў хату певень будзе спяваць – добры знак; калі не – благі» [2, с. 825].

Сімвалічнае значэнне ў абрадавых дзеяннях, звязаных з будаўніцтвам новай хаты, меў першы вянец, які ўяўляў сабой першае абмежаванне жылой прасторы: «Усе трэскі ад першага вянца трэба сабраць у сярэдзіну чатырохкутніка, каб тое, што адбываецца па-за домам, ведалі і ў хаце, але каб невядома было на вуліцы, што робіцца ў хаце» [4, с. 136]. Са старога месца (хаты або двара) у новы дом прыносілі камяні, якія ва ўяўленнях людзей сімвалізавалі здароўе і поспех – гэтыя дзеянні працягваюць матыў збірання (як і збіранне камянёў пры выбары месца) і вызначаюць матыў перанясення «долі» былога жылля, што пазней мае сваё развіццё ў перанясенні агню, гаспадарчых прылад і г. д.

Значную рытуальную ролю ў працэсе пабудовы ігралі майстры, якія ў сваіх працоўных дзеяннях маглі прынесці нядобрую долю для гаспадароў у новай хаце. Пры гэтым сімвалічнае значэнне мелі трайныя ўдары сякераю па кутах дома. Дзеля засцярогі ад гэтага выкарыстоўвалі крыж, які ставілі ў кут з усходняга боку [3, с. 529], а таксама ўлагоджванні майстроў і наладжванні абрадавых пачастункаў. У якасці сімвалічнай ахвяры ветру пры ўсталяванні страхі выступае асвячонае яйка або медзяная дзясятка, перакінутыя гаспадаром праз хату, а потым закапаныя на месцы падзення, ці грошы, аддадзеныя старцам.

Такім чынам, у аказіянальных абрадах, звязаных з будаўніцтвам хаты, галоўным рытуальным атрыбутам становіцца ахвяра, якую прыносяць дзеля забеспячэння далейшага дабрабыту сям'і. Ахвярапрынашэнне ў гэтым выпадку з'яўляецца сімвалам ачышчэння новай жыллёвай тэрыторыі чалавека. Рытуальнымі месцамі пры гэтым з'яўляюцца куты

хаты, якія і пры размеркаванні ўнутранай прасторы з'яўляюцца вызначальнымі арыенцірамі. Вядучым выканаўцам рытуальных дзеянняў у абрадах выступае гаспадар хаты. Ён па сваім статусе лічыцца здольным да магічных зносін з дамавіком і нячысцікамі, шанаванне якіх з'яўлялася вельмі важным элементам абраднасці.

Даследчык А. Байбурын звязвае засяленне новай хаты з засяленнем «свету жывымі істотамі ва ўстойлівай паслядоўнасці: жывёлы – людзі» [1, с. 170], і запаўненне ўнутранай прасторы – з запаўненнем «свету рэчамі пасля яго стварэння» [1, с. 171]. Гэтыя дзеянні былі рэгламентаваныя асаблівай паслядоўнасцю ў парадку ўзрастання рытуальнай каштоўнасці. У хаце заўсёды павінны былі знаходзіцца рэчы рытуальнага характару, перанесеныя пры перасяленні са старой хаты таксама ў строгім парадку, парушэнне якога не дапускалася. Гэты працэс быў звязаны з сімвалічным «ажыўленнем» прасторы новай хаты. З прыходам хрысціянства важнае значэнне пры перасяленні ў новую хату набылі царкоўныя атрыбуты, перш за ўсё – абразы. Новая хата абавязкова асвятчалася святаром, дзеянні якога таксама садзейнічалі ўстанаўленню добрай жыццёвай атмасферы. Такім чынам, пры будаўніцтве новай хаты вельмі важнае значэнне меў рытуальны парадак, закліканы рэгламентаваць амаль усе этапы асваення чалавекам новай жыллёвай прасторы. Абрадавыя дзеянні пры гэтым маюць не толькі практычны, але ў большасці сімвалічны сэнс. "»Чалавечае жыллё – “малы свет”, які створаны паводле правілаў “вялікага”» [1, с. 173].

Крызіс у жыцці грамадства парушаў звыклы рытм жыцця і вызначаў спецыфіку адбору магічных сродкаў і спосабаў, накіраваных на дасягненне станоўчага выніку. Таму спецыфічныя асаблівасці аказіянальных абрадаў знаходзяцца ў прамой залежнасці ад крызіснай або крытычнай сітуацыі, якая садзейнічала ўзнікненню неабходнасці іх правядзення. Сістэмнае вывучэнне аказіянальнай абраднасці дазваляе выявіць агульныя і спецыфічныя асаблівасці гэтага віду звычайў, а таксама вызначыць іх цесную сувязь з іншымі групамі абрадаў: каляндарнымі, спецыялізаванымі і сямейнымі.

• Літаратура

1. Байбурын, А. К. Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. – Рос. АН, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.
2. Бобровский, П. О Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Гродненская губерния / П. О. Бобровский. – СПб. : Тип. Деп. Ген. шт., 1863. – Ч. 1. – 866 с.
3. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускае народныя прыкметы і павер'і. Кніга 1 / Укладанне, прадмова, пераклад, бібліяграфія У. А. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с.
4. Никифоровский, Н. Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н. Я. Никифоровский. – Витебск : Губернская Типо-Литография, 1897. – 344 с.
5. Сержпутоўскі, А. К. Беларуская этнаграфія ў доследах і матэрыялах // Беларус. акад. навук. Аддз. гуманіт. навук.; Кн. 7. Прымхі і забабоны беларусаў-паляшukoў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Друк. Беларус. акад. навук, 1930. – 278 с.